

لزوم تغییر رویکرد نسبت به مهاجرت

مسئله مهاجرت به‌خصوص مهاجرت‌های بین‌المللی به امری بسیار متداول در جهان امروز بدل شده است. چراکه تقریباً هیچ کشوری در جهان یافت نمی‌شود که با پدیده مهاجرت نیروی انسانی به خارج یا داخل مواجه نباشد. درواقع همه کشورها با درجات مختلفی از این پدیده مواجه هستند. اما وجه تمایز کشورها در زمینه مهاجرت، نوع مواجهه آنها با موضوع و نحوه مدیریت آن است. واقعیت آن است که چنانچه برنامه و رویکرد منسجمی برای کنترل و مدیریت پدیده مهاجرت توسط نظام حکمرانی و جامعه (فرستنده و گیرنده) وجود نداشته باشد، مهاجرت ورودی و خروجی، هر دو تبدیل به بحران و چالش اساسی برای کشورها خواهد شد. آلمان، به عنوان يك کشور مهاجرپذیر به‌خصوص پس از بحران جهانی پناجویان در سال ۲۰۱۵ میلادی را می‌توان یکی از مثال‌های موفق در زمینه مدیریت پدیده مهاجرت دانست.

با نگاه واقع‌بینانه به موضوع مهاجرت، متوجه خواهیم شد که کشوری همچون ایران که با انباشت سرمایه‌های عظیم انسانی مخصوصاً در دو دهه اخیر روبه‌روست، به‌طور طبیعی با پدیده خروج بخشی از این حجم نیروی انسانی مواجه بوده و خواهد بود. چراکه تا زمانی که ظرفیت جذب و به‌کارگیری کامل این حجم از نیروی انسانی در داخل کشور مهیا نباشد یا با هدررفت سرمایه انسانی در داخل روبه‌رو خواهیم شد یا بخشی بر اثر فشارهای اقتصادی و اجتماعی از کشور خارج خواهند شد. هرچند که در این میان تغییر سبک زندگی در قرن ۲۱ و میل به جابه‌جایی تحصیلی و تجربه زندگی درکشوری دیگر در میان نسل جوان در سراسر دنیا افزایش چشمگیری یافته که جامعه جوان ایران نیز از این پدیده جهانی تأثیر بسزایی گرفته است. در این بین نکته حائز توجه این است که فارغ از کمیت و کیفیت خروج سرمایه‌های انسانی از کشور، جامعه و سیستم حکمرانی کشور چه ظرفیت‌سازی در زمینه مدیریت مهاجرت در کشور صورت داده است؟ متأسفانه پاسخ این سوال، خیلی روشن و دلگرم‌کننده نیست. درواقع رویکرد جامعه و نظام حکمرانی بیشتر برخاسته از احساس تأسف و خسران ناشی از خروج سرمایه‌های انسانی بوده است تا این‌که رویکردی عمل‌گرایانه منطبق بر واقعیات باشد.

رویکرد جامعه ایرانی نسبت به پدیده مهاجرت در بیشتر مواقع صرفاً ابراز تأسف، انفعال و حتی در مواقعی تشویق مهاجران به عدم بازگشت بوده یا این‌که حداقل استقبال گرمی از مهاجران بازگشتی خود نکرده است. برای تأیید این انفعال صرفاً اشاره به این موارد کفایت می‌کند که ما متأسفانه در کشور هیچ نهاد تخصصی، مرکز آموزشی و پژوهشی، اندیشکده و هیچ ردیف بودجه ویژه مدیریت و حکمرانی مهاجرت در کشور نداریم. متأسفانه لایحه‌راسالی وزارت کشور به هیات دولت نیز در زمینه تأسیس «سازمان ملی مهاجرت» صرفاً ناظر به سهاماندگی حضور اتباع غیرایرانی در داخل کشور است. فعالیت‌های «رصدخانه مهاجرت ایران» نیز با تعداد همکاران حرفه‌ای اندک به هیچ‌وجه کفاف پایش روندهای مهاجرتی در کشوری با جمعیت بیش از ۸۰ میلیون نفر ندارد. نکته کلیدی دیگر این است که با در نظر گرفتن اهمیت و شدت روزافزون موضوع مهاجرت در کشور و دنیا، اول از همه ما نیازمند تغییر رویکرد اساسی در کشور نسبت به موضوع مهاجرت به‌خصوص فاصله‌گرفتن از زاویه دید احساسی و خسرانی هستیم. دوم این‌که نیازمند شکل دادن نهادهای تخصصی در زمینه مدیریت مهاجرت‌های خروجی. بازگشتی و همچنین تقویت برنامه‌های پشتیبان در این حوزه هستیم. در چنین شرایطی می‌توان امیدوار بود که روزی به‌جای ابراز تأسف نسبت به مهاجرت سرمایه‌های انسانی کشور، شاهد بهره‌مندی از ظرفیت‌ها و مزایای مهاجرت، همانند کشورهای موفق جهان در این حوزه باشیم.

مقصد مورد علاقه دانشجویان

با نگاهی به نقشه پراکندگی دانشجویان ایرانی در سراسر جهان می‌توان متوجه شد مناطق اصلی تراکم جمعیت دانشجویان ایرانی شامل آمریکای شمالی، اروپای غربی، آسیای جنوب شرقی و اقیانوسیه است. آمریکا همواره مقصد اول دانشجویان ایرانی برای تحصیل خارج از کشور بوده، بعد از آمریکا، کشورهای آلمان، ترکیه و کانادا جزو مقاصد محبوب دانشجویان ایرانی به شمار می‌روند.

آسیب‌شناسی مهاجرت در عصر پساکرونا

تحلیل آمار و داده‌ها از این حکایت دارد که تب مهاجرت در کشورمان پس از کرونا بیش از این روزها فراگیر می‌شود

میثم اسماعیلی

جامعه

موضوع مهاجرت همواره جزو دغدغه‌های دولتمردان هم بوده است، از وعده محقق نشده حسن روحانی در رابطه با تغییر جایگاه و اعتبار گذرنامه ایران گرفته تا وعده‌ای که حالا ابراهیم رئیسی در رابطه با «فراهم کردن زمینه بازگشت ایرانیان خارج از کشور» داده است. مهاجرت روز به روز به دلیلی همچون گسترش فقر اقتصادی، پاندمی کرونا، تخریب محیط‌زیست و امید به زندگی بهتر افزایش یافته است اما چه کسی است که نداند اینها تنها دلایل مهاجرت نیست.

از سوی دیگر، دبیر کل خانه پرستار به‌تازگی گفته مهاجرت پرستاران ۳۰۰ درصد افزایش داشته است، افزایشی هولناک برای بدنه نحیف کادر درمانی ایران. خرید ملک از سوی ایرانیان در ترکیه در ۳ سال گذشته افزایشی «برابری داشته است؛ خروج جبران‌ناپذیر از از ایران. تازه‌ترین آمارها نشان می‌دهد اگر همه محدودیت‌ها در ورود و خروج از کشور هم برداشته شود میزان افرادی که میل به رفتن دارند بسیار بیشتر از آنهایی است که قصد آمدن دارند. ما در حالی شاهد مهاجرت و میل به مهاجرت جامعه ایرانی هستیم که کشورهای دیگر سیاست‌های تشویقی بسیاری برای جذب نخبگان دارند. فرش قرمزی پهن شده زیر پای آنهایی که قرار بود سرمایه آینده ایران باشند، چرخ توسعه و صنعت را بچرخانند و حالا ما در گیت فرودگاه‌ها در انتظار مهر خروج صف می‌کشند. برای درک حقیقی آنچه در حال وقوع است در ابتدا باید بدانیم در چه جایگاهی قرار داریم، به تازگی سالنامه مهاجرتی ۱۴۰۰ توسط رصدخانه مهاجرتی ایران منتشر شده است که شامل به‌روزرترین آمار و اطلاعات حوزه مهاجرت‌های بین‌الملل در ایران و جهان است. سالنامه‌ای که مهم‌ترین کاربردهش شاید به‌کارگیری اطلاعات مهاجرتی در تصمیمات کلان حاکمیتی و سیاست‌گذاری است. ابزاری برای تصمیم‌گیری این‌که به جای اظهار تأسف از مهاجرت ایرانیان بتوانیم آن را مدیریت کنیم.

فشرده‌تر شدن فتر «میل به مهاجرت»

جامعه ایران این روزها در حال تجربه یکی از سخت‌ترین شرایط اقتصادی و اجتماعی در دوران معاصر است. هم‌زمانی شرایط سخت اقتصادی ناشی از تحریم‌ها، تکانه‌های شدید اقتصادی و تلاطم‌های شدید نرخ ارز و نرخ تورم و همراه با رکود شدید اقتصادی و افزایش نرخ بیکاری در اثر شیوع کرونا همراه با سایر مسائل و معضلات اقتصادی و اجتماعی باعث تقویت پیشران‌ها و نیروهای رانشی مهاجرتی و نیز تشدید میل به مهاجرت در کشور ایران شده است. این در حالی است که بدانیم به دلایل مختلف این میل به مهاجرت در حال حاضر امکان بروز به شکل مهاجرت واقعی را هنوز پیدا نکرده اما زنگ خطر فشرده شدن فتر میل به مهاجرت در جامعه ایران به وضوح در اقصاء مختلف قابل مشاهده است. در واقع هر چند پیش از این، نگاه‌ها بیشتر معطوف به خروج استعدادها و تحصیلکرده‌ها، خروج نخبگان هنری و ورزشی از کشور بوده است، اما متأسفانه حالا میل به خروج و مهاجرت در طبقه‌های مختلف اجتماعی و به‌خصوص دهک‌های پایین در حال افزایش است.

مهاجران ایرانی چند نفرند و کجا هستند؟

جمعیت مهاجران جهان ۳/۶ درصد جمعیت کنونی جهان است اما در رابطه با جمعیت مهاجر ایرانی آمارهای متفاوتی و جود دارد، آمارهایی که البته تفاوت‌های فاحشی با یکدیگر دارد. این جمعیت بر اساس آخرین آمار موجود قابل استناد در سال ۲۰۲۰، حدود ۱/۸ میلیون نفر است اما همین آمار از مرجعی داخلی یعنی دبیرخانه شورای عالی ایرانیان ۴/۰۴ میلیون نفر اعلام شده که البته بر اساس منابع بین‌المللی قابل راستی‌آزمایی نیست. اگر بخواهیم به همان آمار جهانی استناد کنیم جمعیت مهاجران ایرانی در سال ۱۹۹۰ نزدیک به ۸۲۰ هزار نفر بوده که این رقم در سال ۲۰۲۰ به ۱/۸ میلیون نفر رسیده است. به این مفهوم که در ۳۰ سال گذشته، جمعیت مهاجران ایرانی ۲/۲ برابر شده است. اگر داده‌های سازمان ملل را ملاک قرار بدسیم در اتحادیه اروپا چهار کشور آلمان، سوئد، هلند و فرانسه در حال حاضر میزبان بیشترین تعداد مهاجر متولد ایران هستند. بر اساس این آمار در سال ۲۰۲۰ کشور آلمان با ۱۵۲ هزار و ۵۹۰ مهاجر متولد ایران در جایگاه نخست قرار دارد. در همین موقعیت جغرافیایی هنوز هم بیشترین درخواست ویزای ثبت شده و همچنین تعداد ویزای شنکن صادر شده برای ایرانیان متعلق به کشورهای آلمان، فرانسه و ایتالیا بوده است. بیرون از اتحادیه اروپا اما انگلستان مقصد اصلی مهاجرت ایرانی‌ها محسوب می‌شود. آن طور که رصدخانه ملی مهاجرت اعلام کرده در حال حاضر حدود ۸۳ هزار و ۱۵۳۱ ایرانی در این کشور زندگی می‌کنند.

نخبگان و المپιάدی‌ها کجا هستند؟

تحلیل آمارهای دریافتی از اداره گذرنامه در بازه زمانی سال ۱۳۸۰ تا مرداد ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که ۵۶/۶ درصد «دارندگان مدال در المپیادهای دانش‌آموزی»، ۶۹/۱ درصد «مشمولان بنیاد نخبگان» و ۷۸/۳ درصد افراد «حائز رتبه‌های یک تا هزاره» آزمون سراسری در داخل کشور هستند. در میان گروه‌های مورد بررسی، به ترتیب المپیادی‌ها با ۳۷/۲ درصد، مشمولان بنیاد نخبگان با ۲۵/۵ درصد

و رتبه‌های یک تا هزار آزمون سراسری با ۱۵/۴ درصد بیشترین درصد افراد مقیم خارج را به خود اختصاص داده‌اند. در این میان، ۴/۴ درصد از المپیادی‌ها، ۳/۷ درصد از مشمولان تحت پوشش بنیاد نخبگان و ۲/۶ درصد از رتبه‌های برتر کنکور که بیشتر از کشور خارج شده بودند، به ایران بازگشته‌اند.

جنگ کشورها برای جذب کادر درمان

باتوجه به اهمیت تأمین و حفظ کادر بهداشت و درمان در دوره کرونا، این مسأله تبدیل به اولویت اساسی برای بسیاری از کشورها شده است. کشورهای توسعه‌یافته از فرمول واردات و جذب سرمایه‌های انسانی متخصص از دیگر کشورها به‌نحو احسن بهره‌برده‌اند. آنها در تلاش جدی هستند تا با معرفی و پیاده‌سازی برنامه‌های جذاب و تسهیلاتی از جمله معرفی فرصت‌های شغلی با درآمد بالا و ارائه ویزای سریع و رایگان، کادر بهداشت و درمان دیگر کشورها به‌خصوص کشوری‌ها در حال توسعه از جمله ایران را جذب کنند.

کرونا، پیشران مهاجران ایرانی

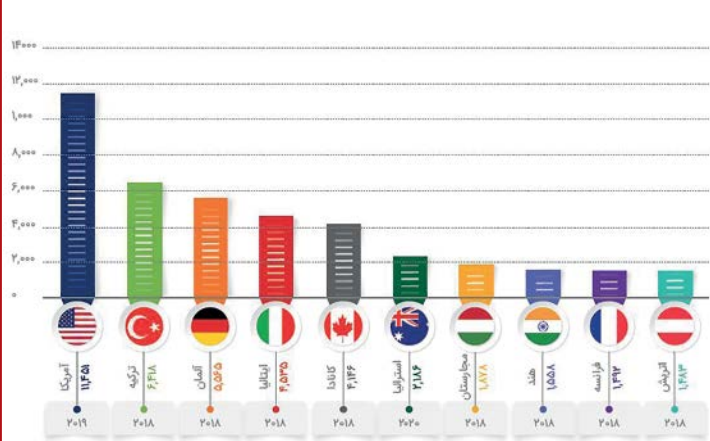
هر چند شیوع پاندمی کرونا در جهان، وقفه‌ای جدی در مهاجرت و جابه‌جایی‌های بین‌المللی به وجود آورده و هنوز آمار دقیقی از اثرات کرونا بر این حوزه در دست نیست، با این حال اغلب پیش‌بینی‌ها حاکی است جهان در دوران پساکرونا با موج‌های گسترده‌تر مهاجرتی روبه‌رو خواهد شد. چراکه همانند دوران پیش از کرونا، پیشران‌های اصلی مهاجرت اعم از فقر، گرسنگی و بیکاری، تبعیض، خشونت و ناامنی به همراه سایر عوامل، در دوران کرونا به شدت تقویت شده‌اند و بنابراین در دوران پساکرونا، فتر فشرده شده مهاجرت‌های بین‌المللی آمادگی آزادشدن انفجاری را خواهد داشت. موج مهاجرتی پساکرونا می‌تواند به مراتب عظیم‌تر و گسترده‌تر از موج مهاجرتی سال ۲۰۱۵ باشد که از کشورهای آفریقایی و آسیایی به سمت اروپا راه افتاد. همین حالا هم با توجه به همه محدودیت‌های کرونایی، مهاجرت در جهان افزایش داشته است. بر اساس آخرین آمار و نمایه‌های مهاجرتی، جمعیت مهاجران بین‌المللی (غالباً نسل اول) در سال ۲۰۲۰، به تراز ۲۸۱ میلیون مهاجر رسیده که نسبت به سال پیش از آن افزایش ۹ میلیون نفری را نشان می‌دهد. برای فهم چرایی دلایل افزایش جمعیت مهاجران و تشدید «میل به مهاجرت» آن هم با وجود کرونا در جهان این‌گونه می‌توان گفت که همچنان پیشران‌های مهاجرت‌های بین‌المللی مبتنی بر عوامل اقتصادی بخصوص فقر و شکاف اقتصادی، رسیدن به رفاه فردی اجتماعی، جست‌وجوی آینده بهتر و دستیابی به فرصت‌های بهتر در خارج از وطن و دیگر عوامل همچون بی‌ثباتی‌های سیاسی و گسترش خشونت و ناامنی در مناطق مختلف به ویژه خاورمیانه است.

مهاجران ایرانی چه می‌کنند؟

ذهنیت ثابتی از گذشته برای ما وجود داشته مبنی بر این‌که هر مهاجری را با عنوان «فرارمغزها» می‌خواندیم، چراکه بر اساس آن کلیشه ذهنی، گمان بر این بوده هر که از ایران مهاجرت کرده برای تحصیل رفته است، هر چند در این سال‌ها آنقدر نقض این ذهنیت وجود داشته که این باور را به کلی از بین ببرد اما همچنان جمعیت قابل توجهی از مهاجران ایرانی را دانشجویان تشکیل می‌دهند. تعداد دانشجویان ایرانی خارج از کشور هم‌راستا با افزایش جمعیت دانشجویان جهان روندی صعودی داشته است و آن طور که آمارها نشان می‌دهد از ۱۹ هزار دانشجو در سال ۲۰۰۳ به تراز ۵۶ هزار دانشجو در سال ۲۰۱۸ رسیده است. هر چند سهم دانشجویان ایرانی خارج از کشور به نسبت کل جمعیت دانشجویان مشغول تحصیل در داخل طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۸ با تغییر چندانی همراه نبوده و از حدود یک درصد در سال ۲۰۰۰ به حدود ۱/۵ درصد در سال ۲۰۱۸ رسیده است. میزان مهاجرت دانشجویان یا همان دانشجویفرستی در بازه زمانی ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲ از رتبه ۱۹ در جهان به رتبه ۱۱ ارتقاء یافته بود که بالاترین جهش رتبه دانشجویفرستی ایران در طول دو دهه گذشته بوده است، در بازه زمانی ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۸ اما جمعیت دانشجویان ایرانی خارج از کشور در تراز ۵۰ هزار دانشجو ثابت مانده و تغییرات کمی داشته و به همین دلیل رتبه دانشجویفرستی ایران این روزها به رده نوزدهم تنزل یافته است. دلیل رکود مهاجرت دانشجویان را باید در عواملی همچون افزایش نرخ دلار و به تبع آن افزایش هزینه‌های مهاجرت تحصیلی، محدودیت‌های ویزایی اعمال شده از سوی دولت آمریکا برای دانشجویان ایرانی و در نهایت شیوع ویروس کرونا دانست چرا که همین عوامل موجب افزایش تعداد دانشجویان ایرانی در کشور ترکیه و شوریهایی چون آلمان، کانادا و ایتالیا که فوآتین ساده‌تری دارند، شده است.

مقاصد اصلی دانشجویان ایرانی در سال ۲۰۱۸

آمریکا، ترکیه، آلمان،ایتالیا و کانادا پنج مقصد اصلی دانشجویان ایرانی در دنیا هستند.

پیشران‌های بازگشت به ایران در میان مهاجرانی ایرانی (۱۳۹۳-۱۳۹۵ و ۱۴۰۰)

سال ۱۳۹۳		سال ۱۳۹۶-۱۳۹۵		سال ۱۳۹۹-۱۴۰۰	
درصد اهمیت	علت بازگشت	درصد اهمیت	علت بازگشت	درصد اهمیت	علت بازگشت
۷۲٫۵	در کنار خانواده بودن	۷۳٫۹	در کنار خانواده بودن	۶۱	در کنار خانواده بودن
۴۹٫۵	بودن در کنار دوستان	۶۰٫۱	احساس وظیفه نسبت به ایران	۴۳٫۳	احساس مفید بودن در ایران
۴۸	احساس مفید بودن در ایران	۵۸	احساس غربت	۴۳٫۳	ناراضیاتی از شرایط در مقصد مهاجرتی
۴۱	احساس غربت	۵۱٫۵	احساس تعلق به ایران	-	-
-	-	۷۴	تغییر فضای سیاسی ایران	-	-
-	-	۴۳٫۳	توافق هسته‌ای و رفع تحریم‌ها	-	-